

ËL BULETIN ÈD L'ACADEMIA

Nr 14

dla lenga piemuntèisa

Mars 2007

Editur: B. Villata

Cu-Editur: A. Costanzo

La lèj an sle lenghe minuritarie

An si ùltim temp, suta le Feste o al prinsipi dl'ann neuv, la posta eletronica am porta 'd messaggi pitost alarmant ch'a rivu dal Piemunt e ch'am anvitu a scrive a cust o a cul ent upüra a chèiche pulitic për fé pressiun e susten-e la lenga piemuntèisa.

L'ùltima dè ste litre, e natüralment la cualera 'd copie idèntiche ch'a-j èvnisiu dapress cun chèiche giunta mandà da d'aute pèrsun-e, a l'é rivame propi a la fin èd gené. Ant ès messaggi as disia ch'a tucava scrive a 'd pèrsunagi pulitic për fé anseri 'l piemuntèis trames a le lenghe da salvé.

Ma, an sla chestiun èd la lenga, mi i l'hai gnün-a fiüsa dij pulitic che, suvens a disu na cosa e peui a na votu n'auta d'autüt diversa se nen contraria. Për esempi, si a Munreal, i l'hai avü meud èd sente vaire depütà, unurévuj, pressident ch'a rivavu da l'Italia e, che parland ai "cunassiunaj" resident an belessi, a-j cissavu tüti a guerné sùa lenga e sùa identità. Eh bin, turnà a so país, tüta sta brava gent a l'ha cuntinua e a cuntinua a vuté 'd lèj propi cuntra cule lenghe regiunaj che tüti j'espert a arten-u ün-a dle cumpunente pì ampurtante dl'identità dle pèrsun-e ch'a-j parlu.

Cume forse nen tüti a san an Italia, e dunc co an Piemunt, le lenghe privilegià e che la lèj a l'ha stabili ch'a deuvu esse giütà e cüdie, a sun cule dle minuranse ucitàniche, walsèr, albanèise, greche, sluvèn-e e via fort ... ultra bin antèis al sard e al friulan che ij savant setà an sèl cadreghin a l'han arcunussü cume lenghe, mentre tüte j'aute parlà regiunaj èd la penüsula a l'han gnün drit, perchè ch'a sun staite cunsiderà 'd dialèt grussé e adunc nen degn èd gnün-e cunsiderassiun.

Am piasrìa propi savèj sü che prinsipi as basa sta decisiun che a vaire a-j èsmija pitost baravantan-a e d'autüt arbitraria, se nen dritüra dèscriminatoria.

An tüte manere, s'a bastèissa mac èscrive 'd litre për giüté 'l piemuntèis ch'a l'é an camin

ch'a tira j'ùltim, mi i na scrivrìa fin-a düe o trè al di. Ma dàit che a mè avis son a servrìa franc a gnente, perchè che ai pulitic sti messaggi a-j gatiju gnanca n'ala, i l'hai dessidü 'd nen sgheiré 'd temp e 'd nen èscrive a gnün.

Purtrop, am dèspias propi duvèjlu amètte, ma se nosta lenga as treuva ant lè stat critic ch'a l'é adess, la culpa o 'l mérit a l'é tüt nostr, perchè che a na sèta mira nen mac i l'uma chità 'd parlela, ma i l'uma fin-a piantà li 'd mustrejla a le masnà e, pì che tüt, vaire as n'ancalavu e as n'ancalu gnanca pì parlela an püblic. An pràtica i l'uma nen difendü nosta lenga quand ch'a l'era ura. Forse vaire a l'han co chèrdüje a cula storia veja ch'as cuntava già al prinsipi dël Neuvsent, e magari ancora prima, che chi ch'a l'era custümà a parlé 'n dialèt a l'avrìa mai pudü amprende bin l'italian e ancur menu le lenghe furastere.

E sta cüca a l'é sbüsiardà da vaire stüdi sientific fait da suciolug, sicolug e lenghista, ma pì che tüt da cuj cit che, ultra a sua lenga mare ch'a-peul esse 'n dialèt o na "lenga etnica", a parlu dèsgenà almenu düe aute lenghe antèrnassiunaj cume l'anglèis e 'l fransèis. E, mac si a Munreal, dè sti fieuj a-i na j'é na bela patela co trames ai giuvu d'urigin italian-a. Ansi, a smija fin-a che chi ch'a l'ha guernà mej sùa parlà ansèstral a cunossa mej èdco 'l fransèis e l'anglèis, ch'a sun le lenghe üfissiaj dël Quebec.

Parlanda 'd giuvu, i deuvu di che, quand ch'i turnu a Türin, a l'é giümai da vaire ani ch'i sentu pì nen èd cit ch'a parlu piemuntèis, lenga che ancheuj a smija d'autüt furastera fin-a ai cìvic. Tant për dé n'idea dël prestigi che 'l piemuntèis a l'ha a Türin a bastrìa di che, an vaire negossi e sùrtüt ant j'üfissi, ün a l'é mutubin mej servì s'a parla anglèis o n'auta lenga furastera.

Le lenghe as salvu parlandje e fasendje parlé e an Piemunt as custüma pì nen parlé piemuntèis. Fin-a vaire ch'a lu parlerü ancura bin, pì che tüt ant le sità pì grosse,

as n'ancalu gnanca pì di na parola an sùà lenga ansëstral e cheidün as sent fin-a genà se, salütandlu, ün a-j dis cerea.

Dait che le cose a stan parèj, co a servria scrive 'd litre a 'd pulitic pèr fé anserì trames a le lenghe da guerné na parlà che fin-a chi ch'a la sà as gena a parlela?

E pèr maleur, minca vira ch'i turnu a Türin, im rendu cunt che l'indiferensa e la gena 'd parlé sùà lenga ansëstral a l'han fait 'n gross ravagi sù nosta cultüra e co nosta lenga. Ch'as pensa bele mac al fait già segnalà vaire vire che 'l piemuntëis parlà ancheuj a l'é pien ëd termu cume *ziu* pèr barba, *zia* pèr magna... ch'a rivu drit da l'italian.

Ma, бүтүма che mìa litra a l'avëissa pudü cunvinse ij pulitic piemuntëis, o tütün elet an Piemunt, a fé intré nosta lenga ant ël nümer privilegià dle parlà da salvé, co a saria capitaje? Sicürament l'aministrassiun, i sai nen cula, a l'avria stansià pì 'd fund pèr la cultüra e custa a saria staita na cosa giüsta. E ste eventuj suvensiun, magari a l'avriu pèrmëtü 'd pübliché pì 'd liber, ëd fé pì 'd cunferense, d'organisé d'auti curs ëd piemuntëis pèr ij giuvu, ma forse a saria co staje 'd malmastià pèrchè che chèiche assuciassiun a l'avria vursü avèj na fëtta pì grossa dla turta da divide.

Tütün, cunsiderand mac j'aspet pusitiv, son a l'avria cambià bin poc pèrchè che a le cunferense a-i van sempe j'istesse pèrsun-e, e bin pochi a riessu a lese ij test scrit ant la grafia ch'a adotu cuj che 'd solit a ricevu le suvensiun. E peui im ciamu co a servu ij curs pèr ij giuvu se la lenga ch'a stüdiu a l'ha gnün prestigi e dunc a la parleran mai. E, disend peui le cose cum a stan, co a-j serv amprende a scrive na parlà ch'a l'ha nen na literatüra adata pèr so dëslüp anteletual? Senza cunté peui che amparé n'aut sistema gràfic a pudria causeje d'anterferense quand ch'a scrivu an italian o an d'ate lenghe antèrnassiunaj, giümai, andispensàbij a la furmassiun dij fieuj e dle fije d'ancheuj.

Ij giuvu a duvriu mac esse espost al piemuntëis parlà e mustreje a scrivlu a saria 'n gross darmagi, e an pì na sghèira 'd temp.

S'a pudëissu bele mac amprende a parlé sùà lenga ansëstral, cum as fasia na volta, a saria già na bela cosa pèrchè che, quand ch'a saran pì grand, se an n'avran veuja, a pudran avzinesse a la lenga scritta senza tanti sfors, sürtüt s'as tratrà 'd na grafia cume cula antèrnassiunal che a guerna tütü ij sègn ëd l'italian, e a-j giunta ü, eu e ë pèr marché ij sun median dëscunussü a l'italian. Ch'as pensa a giü, feu e tërsa.

Adunc, gnanca l'anseriment dël piemuntëis trames a le lenghe mnassà a pudria pa arzolve 'l prublema, pèrchè che la chestiun dël piemuntëis e 'd vaire aute lenghe regiunaj a l'è tant sempia e malfé da rangé: a la magiuransa dij parlant a-j anteressa pì nen duvré so lengagi tradissiunal che, nen essenda pì parlà gnanca antecà, a l'ha pèrdü sùà funsiun pì ampurtanta ch'a l'é cula dla sucialisassiun.

A la mira ch'i suma rivà, la chestiun am ësmija ch'a sia nen tant cula 'd mustré 'l piemuntëis ai cit, ma pitost cula 'd parleje piemuntëis e 'd truvé la manera 'd feje parlé sta lenga, se pussibil antecà e fora 'd ca. S'as truvrà nen na sulüssiun a stu prublema capital, am ësmija d'autüt inütü ciamé l'antèrvent dij pulitic che, cum as sà, a pensu pì che tüt a guerné so cadreghin e pèr son a sercu d'evité le cause trop arziguse.

Forse 'n prim passëtün pèr giüté 'l piemuntëis a saria cul ëd sèrché 'd turna deje a sta lenga 'n poc ëd cul prestigi ch'a l'avia na vira e, miracu, cheidün a pudria pijé 'n po 'd curagi e gavesse da col la gena 'd duvré sùà lenga. Son a pudria deje 'n bel andi pèr fela turné 'd moda. Ma sì, i anduma 'n poc fora stra, pèrchè che sta reveria a l'ha gnün fundament logic.

Difati, vardand bin le cose cume ch'a sun e cunsiderand ij vaire fatur ëd l'eculugia lenghística dël piemuntëis, as deuv amëtte che l'avni 'd nosta lenga a l'é nen propi radius. Pèr cunsulé ij pessimista e fé speré j'utimista, sì am ven bin arcurdé che Carlo Denina a l'avia scrivü che 'l destin ëd le lenghe a va dapress a cul dij popuj ch'a-j parlu, mentre al prinsipi dël Sessent an Angletera a-i era chi ch'a cunsijava dë stüdié l'italian pèrchè ch'a cunsiderava l'anglèis senza avni.

Luigi Pietracqua

Nait a Voghera dël 1832 e mort a Tüirin dël 1901, Lùis Pietracqua a l'era rivà an sta sità quand ch'a l'era ancora na masnà. Finì jë stüdi, vurenda cuntinué 'l mësté ch'a fasìa so pare, a l'ha cuminsà a travajé da amprenndiss ant la tipugrafia 'd "La gazzetta dël popolo" anté che bin tost a l'é passà da la tipugrafia a j'üfissi, prima cume curetur ëd jë sboss e peui cume giornalista.

Già prima 'd rivé ai tran'ani a l'avìa scrivü na desen-a 'd cumedie e vaire a l'avü avü 'n gross sücess.

Bin che an tüta sùa cariera a l'abia scrivü na quarenten-a 'd cumedie, a tuca dì che ancheuj Luigi Pietracqua a l'é pì cunussü pë ij so rümanz ëstoric. Ij pì famüs, fora 'd dübi, a sun *Don Pipeta l'asilé*, *Lucio dla Venaria*, *La Coca dël Gamber* che, cume tüti j'auti so rumanz, a penelu divers aspet ëd la vita tüirinèisa dël Setsent e dl'Eutsent.

Cum as peul vëdde dai so scrit e cum a l'ha co furtü chèiche critic literari, Pietracqua as n'antendìa 'd tüt, ma lon ch'a-j éstasia pì a cheur e ch'a lu passiunava a l'era 'l teatro, che chiel a cunsiderava fundamental pë l'edü-cassiun e l'istrüssiun ëd le masse. E vaire sùe cumedie cume: *Question dël pan*, *Fije povere*, *Ij fieuj ëd gnün*, *Ël cutel* a tuca vü 'd tema suciaj mutubin atuaj ai so temp.

Cume già mensiunà, Pietracqua a l'é co stait 'n giornalista 'd prima forza e a stu pruposit a ven bin arcurdé lon ch'a l'ha scrivü Arrigo Frusta: "Chi ch'a lu cunussia nen a l'avrìa mai pì dit che s'umnèt ëd poca presensa, borgnu d'un euj, picutà da le variòle, cun na barbëtta da cravieul e 'n gran brociu 'd cavèj scarbujà dzura la frunt rüpià cume na ranëtta, a füssa stait ün giornalista dij pì scaudà, na manera 'd cavajer senza paüra, sempre prunt a cimentesse cun mes mund."

Ij rumanz ëd Pietracqua a sun fàssij da lese e co franc anteressant pë chi ch'a-j pias cunosse la vita, le miserie e la grandeur dël popul tüirinèis ëd l'Eutsent. I pensu che, pë vaire, costa a sarìa forse na belà ucasiun pë arpijé cunfidensa cun la lenga piemuntèisa e tante sùe bele espressiun ancheuj dësmentià.

Publicassiun

Vers la metà 'd mars, a Munreal, a l'é sùrtie ël vulüm "*Giovan Giorgio Alione - Le Farse - Edizione originale con traduzione italiana e piemontese*"

A diferensa dle raire edissiun pressedente che an géner a l'é malfé truvé fin-a ant le bibliuteche, ël test an chestiun, suagnà da l'editur d'ës buletin, a presentà ij test uriginaj dël 1521 an edissiun diplomàtica. Valadì ël test ëd le des farse a l'é arpurtà cum a l'é ant l'edissiun uriginal, andüa che vaire parole a sun tacà ansema. A part son, a tuca dì che la tradüssiun, tant an piemuntèis che an italian, a l'é nen éstaita n'amprèisa tant fàssila përchè che l'ünivers cuncetual dij temp ëd l'Aliun a l'era franc divers dal nostr.

A ste usservassiun a tucrìa co giünteje 'l fait che 'd vire, prubabilment cun ël büt ëd fé rije jë spetatur, l'Aliun a giügava an sle parole strupiandje an manera ch'a l'avèissu 'n sens ch'a pudia nen esse cul ch'as espetava dal cuntest andüa ch'as trovavu. Ch'as pensa a *antreg pë antelet, puterme pë purteme...*

Suven co 'd termu astzan ch'a smiju idèntic o tütün avzin ai mudern a pudiu avèj n'estensiun semàntica pitost diversa da cula dle parole curèspundente duvrà ancheuj an italian o an piemuntèis. E peui, vaire assuciassiun e valur metaforic ëd l'astzan antì a curèspundu nen a cuj ëd le lenghe dij nosti di. Ansi, ëd vire, a l'é stait mutubin malfé truveje n'echivalensa precisa ant le parlà muderne. Forse pë fé son a sarìa duvüsse andé a sfujètté le pàgine d'ërbari, dij bestiari o di lapidari dl'età d'an mes, dël medioevo cum as dirìa an italian.

Ma, malgré tüt, a l'é stait pitost sorprendent nuté che vaire espressiun muderne e vaire termu cumün al piemuntèis d'ancheuj a j'eru già duvrà ant l'astzan ëd l'Aliun, valadì al prinsipi dël Sinchsent.

E ste usservassiun an sël léssic a peudu co slarghesse ai fait gramaticaj, andüa che, malgré tüt, le curèspundense tra 'l piemuntèis mudern, l'astzan ëd l'Aliun e la lenga d'oe, valadì cula dij Sermun Subalpin dël sécul ch'a fà dùdes, a sun franc sorprendente.

Ma, cum a l'é co sutlignà ant l'antrudüssiun lenghìstica, ij test ëd l'Aliun a sun pitost angavignà përchè che la grafia a l'é ancustanta e peui, cume già dit, mincatant lè scritur a smijava amüsesse a sturpié le parole o a scrive an manera che chèiche turnüra a pudèissa antèrpretesse an meud pitost divers.

Natüral che essenda destinà a la selebrassiun dël carlevé a l'é nen rair truvé 'd parole 'n po grussere, fait che fin a nen vaire ani fà a pudia gené, ma che al di d'ancheuj a duvria esse menu dësdeuit sürtüt s'as pensa a lon che minca di an ësmun-u vaire film e co la televisiun.

Parole veje

Turnand al lema *co* dunt as era parlasse ant ël nümer passà a venta di che, ultra al sens ëd l'italian *capo* [lat. *caput*], an piemuntèis mudern ës termu a peul avèj 'n valor curèspudent a cul ëd l'italian *anche*. Malgré la grafia atual, a tuca di che an passà sti dui sens a j'eru assucià a dùe parole diverse.

Difati se, cum as é disse *co* [capo] a riva drit dal latin *caput*, për *co* [anche] a tuca pensé a n'antessedent avzin al vej fransèis *derechef* che j'etimulugista fransèis a fan rivé da *de re caput* e che 'l Petit Robert a-j dà 'l sens avèrbial ëd "na scunda vira, ancóra na vira".

An efet ij Sermun Sübalpin an ësmun-u *dereco* ch'a l'ha 'l valor ëd *turna*, avzin a cul ëd *derechef*. Ch'as pensa a: *de laltisia del cel descende en enfern e de lenfern dereco remonte en cel dunt e era venu* [it. dall'altezza del cielo discese in inferno e dall'inferno risalì in cielo da dove era venuto].

Anvece 'd *dereco* ant le farse dl'Aliun as treuva *derco* che a l'é pì nen assucià al sens ëd *turna*, ma a cul ëd *co* [it. pure, anche]. Ch'as pensa a: *y vosg cinq santiment derco* [i vostri cinque sentimenti pure] 256a, *habi pieta de voy meysm y de noy derco* [abbiate pietà di voi stesso e anche di noi] 608a.

Ancheuj ant le Langhe as treuva *dèrcò*, che cheidün a custüma co prunusié *delcò* forse për reagì istintivament al rutassism cumün an sta parlà, anduva ch'as custüma di *scora* për *scola*,

scara për *scala*... La congiunsiun *co*, *dco* ch'as deuvra an türinèis a l'é d'autüt normal s'as cunsideru le carateristiche dël piemuntèis che, an géner, a tend a perde le vucaj àtune diverse da A. Për lon ch'a rësguarda la guerna dle vucaj àtune latin-e a tuca di che, se 'l tuscan a l'é la lenga ch'a resta pì avzin-a al mudel uriginal, ël piemuntèis a l'é ün-a 'd cule ch'as na sluntan-a 'd pì. Për avèjne n'idea ch'as pensa a 'd lema cume: *puj* da *peduculu* [pidoccho], *fnuj* da *fenuculu* [finocchio], *dì* da *dicere* [dire], *plé* da *pilare* [pelare], *calié* da *caligariu* [calzolaio], *tlé* da *telariu* [telaio], *sman-a* da *septimana* [settimana].

Turnand a *co* e *dco*, a venta di che ij dissiunari mudern a presentu mac *édco* e *dco* e pa *co* ch'a smija esse la furma pì duvrà ant la lenga parlà. Për chi ch'a l'é nen familiar cun le régule dël piemuntèis ëscrit, i disuma che an géner *édco* as deuvra dop na parola ch'a finiss për cunsunant [es. a ven *édco* chiel], e *dco* as bëta dop na parola cha finiss për vucal [es. a-i era *dco* chiel], mentre *co* a andrìa bin an tüti ij cas. Lon ch'am ësmita pitost drolu a l'é 'l fait che vaire a-i bëtu n'apostruf ëdnans *dco*.

La Famija Piemontèisa 'd Munreal

St'ann l'atività dla Famija Piemontèisa 'd Munreal a l'é cuminsà prima che j'ani passà. An efet, ël prim ëd fèrvé, a l'é staje na degüstassiun ëd raviole ch'as é ciamasse "raviolata" e che, tra sociu e amis a l'ha riuni pì che na sessanten-a 'd përson-e. Prima dla degüstassiun gastrunomica a l'é co staje na cita cunversassiun an sla lenga piemontèisa. Dait che ij present a sun èstait südisfait ëd la seirà, ël cunsèj diretiv a l'ha dessidü d'arpete stu rëscontr ch'a abin-a cultüra e gastrunomia.

N'auta neuva anteressanta a l'é che, për inissiativa dël pressident, as èstà bëtand ansema 'n sert nümer ëd liber an piemuntèis e an italian për bëteje a dëspusissiun dij sociu.

Bun-a Pasqua

I profituma dl'ucasiun për smun-e j'augüri 'd Bun-a Pasqua a nossi sociu, a nossi amis e ai letur d'ës buletin che le neuve ch'an rivu da Türin an disu sempe pì nümrus.